

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ доктори илмҳои филологӣ Ҳомидов Дилмурод Раҷабович ба диссертатсияи Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович дар мавзӯи «Хусусиятҳои луғавӣ-грамматикии феъл дар «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ, аз рӯйи ихтисоси 10.02.01 – забони тоҷикӣ (Душанбе, 2019.-171 с.), пешниҳод шудааст.

Таърихи ташаккул ва барқарорӣи забони форсӣ-тоҷикӣ нишон медиҳад, ки низоми феъл аз даврони бостон то замони муосир ба дигаргунӣ ва таҳаввули ҷиддии сохторӣ-грамматикӣ мувоҷеҳ гардида бошад ҳам, ба таври кулӣ ҷойгоҳи муҳимми худро то ҳол дар низоми дастурии забони тоҷикӣ ҳифз кардааст. Хусусиятҳои ташаккули категорияҳои грамматикӣ марбут ба феъл, аз қабилӣ ташаккули таърихӣ шаклҳои феълӣ ва омилҳои таъсиррасон ба таҳаввул ва тағйироте, ки дар гузашта ва имрӯз ба амал омадааст, то кунун амиқан омӯхта нашудааст, аз ин ҷиҳат, бисёре аз масоили марбут ба феъл ниёз ба омӯзиш доранд. Диссертант Раҳмонов Бахтиёр дар робита ба хусусиятҳои забонии китоби «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ ҷараёни ташаккули забони адабии форсӣ-тоҷикиро бо истифода аз усулҳои таҳлили синхронӣ муқоисавӣ-таърихӣ ва муқобалаи забоншиносӣ баррасӣ кардааст. Аз ин ҷиҳат, мавзӯи интиҳобкардаи диссертант Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович таҳти унвони «Хусусиятҳои луғавӣ-грамматикии феъл дар «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ» масъалаи муҳим ва қадаме дар таҳқиқи хусусиятҳои грамматикӣи забони тоҷикӣ, ба вижа шинохти феъл ҷолиб аст.

Омӯзиши вижаҳои забонии «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ дар илми забоншиносии тоҷик аҳамияти бузург дорад, зеро он асари тарҷумавӣ бошад ҳам, дар оғози давраи нави ташаккули забони адабии форсӣ-тоҷикӣ таълиф гардида, яке аз китобҳои маъруфи адабиёту фарҳанги форсизабонон махсуб меёбад. Дар алоқамандӣ ба ҳамин масъала аст, ки мо дар осори таълифшудаи асрҳои X то XII ба гунаҳои ҷолиб, грамматикӣ ва луғавӣ зиёде воҷеҳем. Табиист, ки шаклҳои бисёре аз воҳидҳои забонӣ дар давраи нав аз ба ҳам наздиктар шудани забонҳои эронӣ ва забонҳои бегона, ба хусус арабӣ, ба вуҷуд омада, рушду тараккии адабиёт ва фарҳанг боиси меъёри муайян қабул намудани забони форсӣ-тоҷикӣ гардид.

Ҳадафи диссертатсияи таҳқиқотӣ дар таҳлили ҳамачонибаи забоншиносӣ ва ошкор намудани хусусиятҳои грамматикӣ ва луғавӣи феълҳои забони адабии давраи классикӣ дар мисоли маводи матни «Таърихи Бухоро» аз назари калимасозии грамматикӣ ва сохтори маъноӣи феъл ба шумор меравад. Асоснок кардани омӯзиши ин асар аз он ҷиҳат аст, ки дар солҳои ахир мутахассисони соҳаи забоншиносӣ ба таҳқиқи осори алоҳидаи адабӣ-бадеӣ тавачҷуҳи бештар зоҳир карда, ба таҳлилу баррасии хусусиятҳои забонӣ ва сохторӣи осори алоҳида бештар аҳамият медиҳанд.

Диссертатсияи мавриди тақриз низ бо ҳадафи таҳқиқ намудани вижагӣҳои намоёни шаклгирии забони тоҷикӣ дар мисоли низоми феъл ва категорияҳои алоҳидаи он омода шудааст.

Диссертатсияи Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович таҳти унвони «Хусусиятҳои луғавӣ-грамматикии феъл дар «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ» омода гардида, фарогири муқаддима, се боб, ҳуҷҷатҳои феҳристи адабиёт ва замима аст. Боби аввал аз ҳафт фасл таркиб ёфта, бобҳои дуюму сеюм дорои чор фаслианд.

Дар муқаддимаи диссертатсия тибқи анъана аҳамияти интиҳоби мавзӯ, дараҷаи омӯзиши масъала, мақсаду вазифа ва методи таҳқиқ, маводи истифодашуда дар қор, моҳияти илмӣ-назариявӣ ва амалии таҳқиқ, асосҳои назарии диссертатсия, мавод ва масоили асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешавад, қорқард ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқу соҳтори диссертатсия баррасӣ мегарданд.

Боби якуми диссертатсия «Хусусиятҳои луғавӣ-маъноии феъл дар «Таърихи Бухоро»» номгузори шуда, дар фасли аввал роҷеъ ба назари пажӯҳишгарон доир ба феъл диссертант ибрози андеша қарда, дар забоншиносӣ ба таъбирҳои гуногун тавсиф ёфтани шарҳи фарҳангҳоро доир ба ин истилоҳи забоншиносӣ зикр менамояд.

Дар фасли дуюми боби якум, ки «Дараҷаи қорбурди феълҳо дар «Таърихи Бухоро»» номгузори шуда, доираи қорбурди феълҳои забон дар асар нишон дода мешавад. Дар ин фасл диссертант маводи гирдовардари аз рӯи мазмуну мундариҷаашон дар навбати худ боз ба чандин зерфасл ҷудо намуда, дар ин зерфаслҳо мутаносибан феълҳо ба гурӯҳҳои умумистеълол ва камистеълол дастабандӣ гардида, моҳияти ин феълҳо нишон дода шуда, мисолҳои зиёд мавриди баррасии илмӣ қарор дода мешаванд.

Фасли сеюми диссертатсияи мавриди тақриз «Таснифи луғавӣ-маъноии феълҳои «Таърихи Бухоро»» унвон гирифта, унвонҷӯ феълҳоро дар ин фасл ба ду даста-мафҳумӣ ва ҳисси ҷудо қарда, дараҷаи қорбурди ин қабил феълҳоро дар асари мавриди тақриз нишон дода, зикр менамояд, ки бо вучуди ин мушаххаса ҷик идда феълҳоеро низ дучор шудан мумкин аст, ки ҳолати духӯра доранд, яъне гоҳо мазмуни онҳоро тавассути ақл дарк менамоем ва гоҳо амали онҳоро бо яке аз аъзои ҳис эҳсос менамоем... [Рисола, с. 42-43].

Фасли чорум, ки «Баромади қалимаҳои феълӣ» ном дорад, феълҳои аслии (решагии) забони тоҷикӣ тавсиф шуда, якҷиҷой, духиҷой ва сеҳиҷой будани онҳо зикр гардида, теъдоди мушаххаси онҳо дар асоси усули омори, аз қабилҳои 17 феъли сеҳиҷой, 47 феъли духиҷой ва 28 феъли якҷиҷой ва дар маҷмӯъ дар асар қорбурди 92 феъли сода нишон дода мешавад.

Дар фаслҳои баъдӣ категорияҳои луғавии феъл (фасли панҷум), масъалаи истифодаи феълҳои модалӣ (фасли шашум) ва доир ба тағйироти шакливу маъноии бавучудномада дар феъл (фасли ҳафтум) сухан рафта, моҳияти ҳар як фасл бо мисолҳо шарҳу тавзеҳ дода шудааст.

Боби дуоми диссертатсия «Сохтори феъл дар «Таърихи Бухоро»» номгузорӣ шуда, фарогири чор фасл буда, дар фаслҳои ин боб унвонҷӯ мутаносибан феълҳои асарро ба феълҳои сода (фасли якум), феълҳои сохта (фасли дуум) ва феълҳои таркибӣ (фасли сеюм) муқаррар карда, нақши унсурҳои дастурии феълсозро (фасли чорум) дар маводи асар нишон медиҳад.

Унвонҷӯ боби сеюми диссертатсияи худро «Хусусиятҳои грамматикӣ феълҳо дар «Таърихи Бухоро»» номгузорӣ намудааст ва ин боб фарогири чор фасл буда, дар фасли аввал асосҳои феъл, дар фасли дуум тасрифи феъл, дар фасли сеюм феълҳои бавосита ва бевосита ва дар фасли чорум сифаҳои феъли асар мавриди пажӯҳиши унвонҷӯ қарор гирифтааст.

Дар ҳулосаи диссертатсия чамъбасти андешаҳои илмӣ унвонҷӯ дар 16 банд оварда мешавад, ки мазмуни қорро ба таври мухтасар ифода мекунад.

Рӯйхати адабиёт фарогири 245 номгӯи адабиёти илмӣ марбути мавзӯ буда, аз инҳо 81 алақ адабиёт ба ҳатти арабист. Дар замима феълҳои асарро дар ҷадвалҳои алоҳида бо қиёс бо осори муосири таърихӣ «Таърихи Бухоро, яъне «Таърихи Систон», «Таърихи Табарӣ» ва «Маҷмуъ-ут-таворих» оварда мешавад.

Ҳангоми мутолиа ба назари мо ҷанд вижагии муҳимми қор расид, ки асоситаринашон инҳоянд:

1. Мундариҷаи рисолаи мазкур аз нигоҳи банду баст хеле мувофиқи мақсад тарроҳӣ гардида, бобу фаслҳо ва зерфаслҳои диссертатсия ба мазмуну муҳтаво, мақсаду вазифа ва ҳадафҳои унвонҷӯ пурра мувофиқат мекунад ва дар таҳияи он таносуб низ риоя гардидааст.

2. Дар фаслҳо ва зерфаслҳои диссертатсия масъалаҳои баррасӣ мешаванд, ки аҳамияти баланди илмӣ доранд ва диссертант тавонистааст, ки онҳоро дар асоси феълҳои асари мавриди тақриз ба риштаи таҳқиқ кашад.

3. Зимни баррасӣ ба осори илмӣ донишмандони ватанию хориҷӣ таъя қарда, аз онҳо дар мавриди зарурат иқтибосҳо меоварад ва фикру андешаҳои ҳешро тақмилу тақвият медиҳад, ки ин худ шаҳодат аз ворид будани муҳаққиқ дар ҷодаи илм маҳсуб меёбад. Дар муқаддимаи қор зимни овардани асосҳои назариявӣ диссертатсия ба осори донишмандоне ишора мешавад, ки саҳми онҳо дар таҳқиқи феъли забонҳои гуногуни дунё назаррас аст.

4. Маводи ғирдовардаашро доир ба феълҳо унвонҷӯ аз нигоҳи луғавӣ-маъноӣ, сохторӣ ва вижагиҳои дастурӣ мавриди баррасии забонӣ қарор додааст, ки ин ҷиҳат аҳамияти баланди илмӣ-назариявӣ ва амалӣ доштани рисоларо собит мекунад. Дар бобҳои қор феълҳоро аз нигоҳи маъно, сохтор ва шаклҳои дастурӣ ба сифати мисол фаровон оварда, марбут ба талаботи фаслу зерфаслҳо онҳоро матраҳ менамояд ва андешаҳои худро доир ба фаслҳо баён медиҳад.

5. Ҳангоми шарҳи феълҳои таърихӣ асар ба осори илмӣ муътамад таъя қарда мешавад. Аз ҷумла, ба фарҳангҳо, адабиёти ватаниву хориҷи кишвар,

ки ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва дариву форсӣ (бо алифбои арабӣ) таълиф ёфтаанд, ки муҳаққиқ онҳоро чун манбаи илмӣ қарор додааст.

6. Навовариҳои рисолаи мавриди тақриз пеш аз ҳама дар он аст, ки дар он бори нахуст қорбурди феъл дар мисоли яке аз матнҳои тарҷумаи форсии «Таърихи Бухоро»-и Абӯбакри Наршаҳӣ, ки аз ҷумлаи матнҳои кухани асари мазкур аст, аз нигоҳи забоншиносӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода шудааст. Ин равиши таҳқиқ минбаъд барои муҳаққиқон заминае хоҳад шуд, ки осори таърихию дар пайраиҳои ҳамин рисола мавриди пажӯҳиш қарор хоҳанд дод.

7. Таҳлилу баррасиҳои хусусияти илмӣ дошта, ҳулосаҳои унвонҷӯ мантикианд ва натиҷаи илмии таҳқиқи феълҳои асар дар он зухур мешаванд, ки онҳо дар қиёс бо дигар осори таърихии давр ва забони муосири тоҷикӣ дар асоси усули таҳқиқи тасвирий (синхронӣ) сурат гирифтааст.

8. Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки ҳангоми таҳлили лингвистӣ, сохторӣ ва омӯри феълҳои асари «Таърихи Бухоро» то ҳадди имкон таҳқиқи илмӣ шуда, барои таълифи осори таълимӣ доир ба феъли забони тоҷикӣ, таҳияи луғатномаҳои тафсирий барои муҳаққиқон, магистрон, унвонҷӯён, ва забонамӯзон аҳамияти қалони илмию амалиро молиқ аст.

9. Қиҳати нишон додани вижагиҳои лингвистӣ, сохторӣ ва омӯри феълҳои асари «Таърихи Бухоро» муҳаққиқ аз усулҳои санҷидашудаи синхронӣ ва диахронӣ, омӯри ва ҳақиқатшиносӣ истифода намудааст, ки бо ин роҳ таҳаввулу тағйироти вижагиҳои луғавӣ, сохторӣ ва омӯри феълҳои асари мавриди таҳқиқ ошқор мегарданд.

10. Дар шакли замима овардани феълҳои асари мавриди таҳқиқ арзиши амалии диссертатсияро боз афзун намудааст. Хуб мешуд, дар қавсайн бо хатти лотинӣ низ ин феълҳо зикр мешуданд, боз манзалату қиҳати амалии диссертатсия меафзуд.

Маводи истифодашудаи илмӣ-назариявӣ ва маводи ғирдовардаю баррасишуда аз асари таърихии «Таърихи Бухоро» гувоҳӣ бар он медиҳанд, ки муҳаққиқи ҷавон Раҳмонов Бахтиёр Нурмаҳмадович техника ва роҳи равиши қорқарди илмии маводи забониро хуб аз худ қардааст ва умед аст, ки дар оянда қорҳои аз ин ҳам қиддитарро роҳандозӣ менамояд.

Дар рисолаи илмии мавриди тақриз қароргирифта баробари муваффақиятҳо баъзе қамбудию норасоӣҳо низ ба қашм мерасанд, ки ба назари мо, ислоҳи онҳо, ҳангоми чун монография ба қоп ҳозир қардани қор, боиси беҳтар шудани сифати он хоҳад шуд:

1. Маълум аст, ки диссертатсияи мазкур ба таҳқиқи феъли забони асари «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ аст, дар мундариҷаи қор ва дар сарлавҳаҳои ҳар як қобу қасли он овардани номи асар зарурият неадошт.

2. Дар баъзе саҳифаҳои диссертатсия иқтибоси дароз то ним саҳифа оварда шудааст [с. 80, 82] ва дар баъзе саҳифаҳо то 2,3,4 иқтибос [с. 54, 76, 78, 83] ба назар мерасанд, ки ин амал на бар тақвияти мулоҳизаҳои муҳаққиқ созгор омада, балки матни рисоларо душворфаҳм қардондааст.

3. Дар овардани истилоҳоти илмии забоншиносии тоҷикӣ, ки кайҳост қобили қабул гардидаанду бунёдашон тоҷикист, унвонҷӯ баъзан аз истилоҳоти душвори арабии забоншиносии пешин дар баёни андешаи худ (нигоштаи муҳаққиқон сарфи назар аст) истифода мекунад: чаълӣ (феъли сохта – феъли чаълӣ, феъли замони ҳозира-оянда – феъли музореъ (а.), феъли замони гузашта – феъли мозӣ [с.77, 78, 80]. Инчунин аз истилоҳи куниши забоншиносии муосир қариб ки дар диссертатсия ёдрас намешавад, ҳол он ки бо унвони Феъл (куниш) монографияи С.Ҳалимиён дар феҳрасти адабиёт оварда шудааст. Гуфтан ҷоиз аст, ки нашри ин китоб далолат мекунад, ки мо ба ҷойи афъол, феъл метавонем аз истилоҳи куниш низ қорбурд намоем.

4. Дар диссертатсия риоя нагардидани имлои баъзе вожаҳо, аз қабилӣ сода (сода), рӯи (рӯйи), бӯи (бӯйи), ҷое (ҷоёе), тобеъи (тобеи), манбаъи (манбаи) ва ғ., (дар саҳифаҳои 5, 9, 20, ба назар мерасанд. Инчунин дар рисола калимаю таркибҳои тақрор ба назар мерасанд, ки ба мазмуни матн то андозае қостагӣ овардаанд: Дар форсии бостон... перфект мебошад... Сарчашмаҳои аз ин давра ... аз шӯҳрони Ҳахоманишӣ мебошад. Ин ду ҷумла дар як банди синтаксисанд [с.5]. Ё баъзан номи асар бе ноҳунак оварда мешавад [с.9, 20].

5. Дар баҳши феҳристи адабиёт дастабандии адабиёт аз нигоҳи муҳтаво ва муқаррароти ҷорӣ риоя нагардидааст. Мебоист дастабандӣ дар шакли адабиёти илмӣ, фарҳангҳо ва манбаи таҳқиқот сурат гирифта, мақолаи дар рӯзнома ё ҳафтанома нашр гардида сарфи назар мегардид. Инчунин овардани феҳрасти маводи нашрнамудаи унвонҷӯ (аз 108 то 118) дар рисола қобили қабул набуда, онҳо то дифои рисола дар шакли қорқард қарор дошта, овардани онҳо танҳо дар фишурдаи рисола ҷоиз аст.

6. Ҳангоми овардани иқтибосот аз фарҳангномаҳою осори илмии донишмандон, аксаран, суханони онҳо дар ноҳунак гирифта намешавад, ки ин боиси маҳлут шудани сухани муаллиф ва иқтибосот мегардад [с. 52, 54 ва ғ.]. Дар диссертатсия феълҳо бо алифбои кириллии тоҷикӣ ва алифбои арабӣ дар қавсайн оварда шудаанд. Агар шакли овониғории лотинии онҳо низ дар қавсайн оварда мешуданд, боз манзалати қори илмӣ дучанд меафзуд. Зеро дар эроншиносӣ таҳқиқи маводи таърихи забон бо овониғории байналмилалӣ бояд сурат бигирад.

7. Дастаи дигари камбудихоро ғалатҳои техникаӣ [саҳ. 10, 12, 16, 34, 150, 151], имлоӣ [саҳ. 7, 8, 9, 17, 20, 27, 30, 47, 48, 78, 82, 147] ва услубӣ [саҳ. 7, 52, 54] ва дар нашри автореферати диссертатсия риоя нагардидани меъёри ҷоп (бояд байни сатрҳо 1 интервал ё фосила бошад) таъкил дода, дар он низ ҷо-ҷо ғалатҳои имлоӣ, услубӣ ва техникаӣ роҳ ёфтаанд.

Камбудию норасоии номбаршуда, моҳият ва қимати илмии қори диссертатсионии муҳаққиқи ҷавон Раҳмонов Баҳтиёр Нурмаҳмадовичро ҳалалдор намесозад.

Хулоса, диссертатсияи тақризшаванда, ки ба хусусиятҳои луғавӣ-грамматикӣ феъл дар «Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ баҳшида шудааст, дар

забоншиносӣ, хосатан дар баҳши таърихи забони тоҷикӣ, аҳамияти махсуси илмию назариявиро молиқ аст.

Автореферати диссертатсия ва мақолаҳои дар маҷаллаҳои тақризишавандаи КОА ФР ва КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашркардаи муаллиф мазмуну мухтавои диссертатсияро инъикос менамоянд.

Дар маҷмӯъ, диссертатсияи Раҳмонов Баҳтиёр Нурмаҳмадович дар мавзӯи «Хусусиятҳои луғавӣ-грамматикии феъл дар «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ» ба талаботи Низомномаи намунавӣ оид ба Шӯрои диссертатсионӣ ва Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ (дотсент, профессор), ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, таҳти №505 тасдиқ гардидаанд, пурра ҷавобгӯ буда, ба талаботи Низомномаи намунавӣ оид ба Шӯрои диссертатсионӣ ва Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ ва унвони илмӣ (дотсент, профессор), ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 ноябри соли 2016, таҳти №505 тасдиқ гардидаанд, пурра ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологияи Шӯрои диссертатсионии 6D.КОА-028-и назди Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни оид ба ҳимояи диссертатсияҳои номзадӣ ва докторӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.01 – забони тоҷикӣ мебошад.

Муқарризи расмӣ,
дотсенти кафедраи таърихи
забон ва типологияи ДМТ,
доктори илмҳои филологӣ

Ҳомидов Дилмурод Раҷабович

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
Хиёбони Рӯдакӣ 17, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
homidov65@mail.ru
(+992) 907798265

Имзои дотсенти кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ, доктори илми филология Д. Р. Ҳомидовро тасдиқ мекунам.

Сардори раёсати кадрҳо ва
корҳои махсуси ДМТ

Э. Тавқиев.
соли 2019